

Cite: Havryliuk, O. (2020). Tolerance and xenophobia in interethnic relations of Kyiv students. *Demography and social economy*. 1 (39): 111-127.

УДК 314.122.6
JEL CLASSIFICATION: J13, J15, J61

О.К. ГАВРИЛЮК, аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
03127, Київ, проспект Академіка Глушкова, 2
E-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com
ORCID 0000-0002-7567-0282

ТОЛЕРАНТНІСТЬ І КСЕНОФОБІЯ В МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ КИЇВСЬКИХ СТУДЕНТІВ

Проаналізовано дані декількох соціологічних опитувань українських студентів у Києві у 2005, 2009 та 2018 рр. (з головним акцентом на аналізі даних останнього опитування), які були виконані співробітниками сектору міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України (Київ). Ключовими цілями статті є: 1) виявлення особливостей міжнетнічних взаємовідносин у київських закладах вищої освіти; 2) визначення ставлення київських студентів-українців до іноземців; 3) оцінка характеру змін у ставленні київських студентів-українців до іноземців протягом останніх десяти років. Новизна дослідження: уперше розраховано індекс інтолерантності за авторською методикою та здійснено порівняльний аналіз результатів декількох хвиль опитувань київських студентів. Порівняння результатів опитування 2018 року з попередніми опитуваннями вказало на покращення ставлення студентів закладів вищої освіти столиці до іноземців: зменшення конфліктності, підвищення рівня та частоти комунікативності між іноземцями та студентами-українцями, зростання дружності у міжнетнічних взаємовідносинах. Після розрахунку індексу інтолерантності та індексу ксенофобії з'ясовано основні чинники, що впливають на ставлення українських студентів до іноземців: стать респондента, досвід та частота спілкування респондентів з іноземцями, місцевість проживання респондента до вступу у заклад вищої освіти. В результаті побудови комплексного профілю ставлення київських студентів до іноземців було ідентифіковано п'ять кластерів за характером сприйняття різних етнічних груп. Установлено, що попри загальне покращення ставлення київських студентів-українців до іноземців за останнє десятиліття у студентському середовищі відбулося формування негативних ксеностереотипів, які межують із расизмом та релігійною нетерпимістю, що вимагає негайної протидії шляхом просвітницької роботи. З'ясовано, що на можливість інтегрування іноземців

до українського суспільства впливає соціально-економічна і геополітична ситуація в Україні, імміграційна криза в Європі та вітчизняний і зарубіжний медіаконтент.

Ключові слова: київські студенти, іноземці, (ін)толерантність, шкала Богардуса, ксенофобія, міжетнічні взаємовідносини.

Постановка проблеми і актуальність. В останні роки в Україні спостерігалось збільшення кількості іноземних студентів, що приїхали на навчання до вітчизняних закладів вищої освіти (ЗВО). Ця категорія мігрантів становить значну частину імміграційного потоку України. Водночас, спостерігаються випадки конфліктних ситуацій між українським громадянами (зокрема студентами) та іноземними студентами¹, що вказує на існування проблеми інтеграції іноземців до українського суспільства. Тому постають такі актуальні дослідницькі запитання:

- якими є причини інтолерантного ставлення та ксенофобії київських студентів до іноземців?
- які етнічні групи є найнеприйнятнішими для столичної молоді?
- як із роками змінювався характер міжетнічних взаємовідносин у стінах київських ЗВО?

Ця стаття має віднайти відповіді на такі питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені вже давно досліджують соціальну та національну дистанційованість, процеси розвитку ксенофобії та толерантності як серед окремих верств населення, так і серед суспільства загалом. Наприклад, грузинська вчена Н. Джавахішвілі (N. Dzhevahishvili) [1] досліджувала етнорелігійні стереотипи серед грузинських студентів, а російський дослідник В. Мукомель (V. Mukomel) [2] на конкретних прикладах ілюструє різні грані інтолерантності та фіксує важливу тенденцію швидшого зростання вірусу етнофобії серед жителів мегаполісів. Серед українських вчених найважливіші праці з цієї пробле-

¹ Наприклад: *Кривава різанина в Ужгороді: вбили двох студентів-іноземців*, 10.04.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://24tv.ua/krivava_rizanina_v_uzhgorodi_vbili_dvoh_studentivinozemtsiv_n675441; *У Полтаві думали, як припинити конфлікти з іноземними студентами*, 06.06.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://poltavske.tv/events/1833>; *Жорстока бійка біля гуртожитка з іноземцями*, 12.06.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27069489.html>; *У Харкові сталася масова бійка за участю студентів-іноземців*, 05.09.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1119032-u-harkovi-stalasya-masova-biyka-za-uchastyu-studentiv-inozemtsiv-video.html>; *Вночі у центрі Києва билися студенти і «штурмували» комунальну техніку*, 25.08.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1115066-vnochi-u-tsentri-ki-eva-bilisya-studenti-i-shturmuvali-komunalnu-tehniku.html>; *У Франківську студенти-іноземці влаштували бійку — потерпілі пішли в поліцію*, 19.09.2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://kurs.if.ua/society/u-frankivsku-studenty-inozemczivlashtuvali-bijku-poterpili-pishly-v-policziyu/>

матики належать Н. Паніній (N. Panina) [3, 4], О. Блиновій (O. Blynova) [5], І. Мотуновій (I. Motunova) [6] та Д. Кобзину (D. Kobzin) [7]. Також, варто відмітити роботу Т. Погоди (T. Pogoda), співробітниці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, в якій здійснено аналіз соціологічного опитування (2009) щодо стану та динаміки міжетнічних відносин в українському суспільстві і порівняно ставлення київської молоді до іноземних студентів та іноземних громадян, які проживають у Києві [8].

Новизна роботи полягає у розрахунку індексу інтолерантності за авторською методикою. Не менш важливим аспектом новизни цієї роботи є й порівняльний аналіз результатів кількох хвиль опитувань столичних студентів і виявлення динаміки соціальної та національної дистанційованості до іноземців, ксенофобії та толерантності української молоді, а також оцінка змінності факторів, які на них впливають.

Мета статті. Головною метою дослідження є: 1) виявлення особливостей міжнаціональних і міжетнічних взаємовідносин в столичних ЗВО; 2) визначення ставлення столичного студентства до мігрантів із країн, що розвиваються, які мешкають в Україні або є потенційними іммігрантами; 3) оцінка змін у ставленні київських студентів до іноземців протягом останніх десяти років.

Методи дослідження. Для отримання даних про толерантність та ксенофобію в студентських міжетнічних взаємовідносинах у київських ЗВО було проведено письмове соціологічне опитування. Анкетування методом *face-to-face* у 2018 році мало аналогічний характер вибірки, як і у 2005 та 2009 роках, що надало можливість зіставлення результатів. Опитано студентів київських ЗВО, які приймають на навчання іноземних студентів, а саме, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Національний університет «Києво-Могилянська академія». Всього було опитано 241 респондента² віком від 16 до 28 років, з яких чоловіки становили 31,1 %, жінки — 68,9 %. Більше половини респондентів походять з Києва (36,5 %) і Київської області (22,4 %), 85,8 % респондентів до вступу у ЗВО проживали в містах, а решта — у селищах міського типу та сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу. Сектором міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України навесні 2018 року здійснено опитування столичної молоді (студентів 1—6 курсів київських ЗВО) стосовно характеру ставлення до іноземців.

² Іноді анкети респондентів були неповними, що зрештою суттєво не впливає на кількісний та якісний аналіз даних. З аналізу кожної відповіді виключено пропущенні відповіді респондентів.

Схожі опитування організовано у 2005 р. та 2009 р., крім того, у 2011 р. аналогічне опитування відбулось у шести містах України. Завдяки цьому існує можливість порівняння отриманих результатів, що дає змогу, по-перше, вивчити зміни ставлення столичних студентів до іноземців, оцінивши динаміку явища, по-друге, покращити методику інтерпретації отриманих результатів, що стане підґрунтям для подальших досліджень цієї проблематики.

Комунікативність, міжнаціональні відносини та ставлення до іноземців. Аналізуючи частоту спілкування столичних студентів з іноземцями за даними 2018 р. ми виявили, що 21,7 % респондентів ніколи не спілкувались з іноземцями, 46,7 % — спілкувались раз на місяць, 20 % — раз на тиждень, і лише 11,6 % студентів спілкувались з іноземцями щодня. У 2005 р. відповідні показники становили 37,4, 48,6, 7,5 та 6,2 %, у 2009 р. — 52,6, 23,8, 12,4 та 11,2 %. Таким чином, з кожним опитуванням частка респондентів, що спілкувались з іноземцями щодня або раз на тиждень постійно зростала. Це дуже важливо, оскільки фактор частоти спілкування, як буде підтверджено нижче, має величезний вплив на ставлення студентів до іноземців.

Міжетнічні відносини в київських ЗВО зазнали позитивних змін. У 2018 р. частка студентів, які вважали міжетнічні відносини у ЗВО дружніми, становила 36,5 %, 40,7 % респондентів вважали їх урівноваженими і лише 2,9 % опитаних — напруженими. Проте, майже кожен п'ятий респондент утримався від відповіді на це запитання.

Варто підкреслити, що відносно попередніх опитувань у 2018 р. частка осіб, які вважали, що в їхніх ЗВО є національні групи, що викликають неприязнь та роздратування у студентства, суттєво зменшилася. Так, у 2018 р. всього 10,4 % опитаних дотримувалися такої думки, що на 4,3 в. п. менше, ніж у 2009 р. та на 34,9 в. п. менше, ніж у 2005 р. Водночас відсоток респондентів, які вважали, що в їхньому ЗВО немає національних груп, які викликають неприязнь та дратівливе ставлення у більшості студентів, помітно зріс — з 44,1 % у 2009 р. до 59,8 % у 2018 р. (зростання у понад 1,3 раза).

Подекуди неприязнь та дратівливе ставлення київських студентів до певних етнічних груп викликали конфліктні ситуації. З огляду на це, цікавими є відповіді на питання «чи виникають конфлікти на національному підґрунті у ЗВО, де Ви навчаєтесь?». У 2018 р. спостерігався такий розподіл відповідей: 1) конфлікти виникають часто — 1,2 % опитаних (2009 р. — 0,9 %); 2) конфлікти інколи стаються — 13,3 % (2009 р. — 17,2 %); 3) конфліктів ніколи не буває — 40,2 % (2009 р. — 35,2 %); 4) важко відповісти — 45,2 % (2009 р. — 46,6 %). Невизначеність майже половини респондентів щодо даного питання пояснюється, ймовірно, поганою поінформованістю про випадки конфліктів, які часто замовчують. Однак зафіксоване опитуванням зниження рівня конфліктності на національному ґрунті є, безумовно, позитивним моментом.

Більше 2/3 київських студентів позитивно оцінюють наявність іноземних студентів в українських ЗВО: на думку 57,7 % респондентів, це підвищує міжнародний авторитет України; 10 % — вважають, що це сприяє поповненню бюджету країни. Лише 5,4 % столичних студентів негативно ставляться до наявності іноземних студентів в українських ЗВО, оскільки вважають, що ті займають місця, які мають належати українцям. Більше чверті опитаних взагалі байдуже ставляться до наявності іноземних студентів в українських ЗВО.

Оцінка толерантності. За даними 2018 р., 78,4 % студентської молоді ставляться до іноземців, які мешкають в Україні і не є студентами, так само, як і до студентів-іноземців (у 2009 р. — 74,4 %), 18,7 % опитаних ставляться до іноземців, які мешкають в Україні і не є студентами, гірше, ніж до студентів-іноземців (у 2009 р. — 23,6 %), і лише 2,9 % респондентів ставляться до іноземців, які мешкають в Україні і не є студентами, краще, ніж до студентів-іноземців (у 2009 р. — 2 %).

Отже, у ЗВО формується толерантне ставлення студентської молоді до представників інших національностей, яке вони згодом несуть у доросле життя. Враховуючи, що більше половини столичних студентів (59,8 %) вважають, що в їхніх ЗВО не існує національних груп, які викликають неприязне та дратівливе ставлення у студентської молоді, можна припустити, що ставлення українських студентів до іноземців, які проживають в Україні, є досить урівноваженим і присутність іммігрантів не викликає у них чітких негативних відчуттів.

Цікавим для дослідження було зіставлення результатів опитувань 2009 р. та 2018 р. щодо ставлення (симпатія чи неприязнь) українських студентів до певних народів або етнічних груп за десятибальною шкалою (1 бал — повне несприйняття, 10 балів — повна толерантність³).

Було вказано 11 народів та їхніх груп: 1) індопакистанці (представники народів Індії, Пакистану, Бангладеш, Шрі-Ланки); 2) араби (група арабських народів); 3) перси та афганці; 4) турки; 5) народи Латинської Америки; 6) народи т. зв. Чорної Африки (частина Африки на південь від Сахари); 7) в'єтнамці; 8) китайці; 9) корейці; 10) народи Кавказу; 11) народи Центральної Азії.

Порівняльний аналіз результатів двох опитувань указав на такі зміни у ставленні українських студентів до іноземців за період 2009—2018 рр. (рис. 1, табл. 1):

1) ставлення респондентів покращилось (особливо до корейців, китайців, в'єтнамців) та стало толерантнішим (до персів, афганців, арабів, індопакистанців);

³ У анкетах дослідження 2018 р. траплялась оцінка «0», інтерпретована як «1» у системі заданої бальної оцінки.

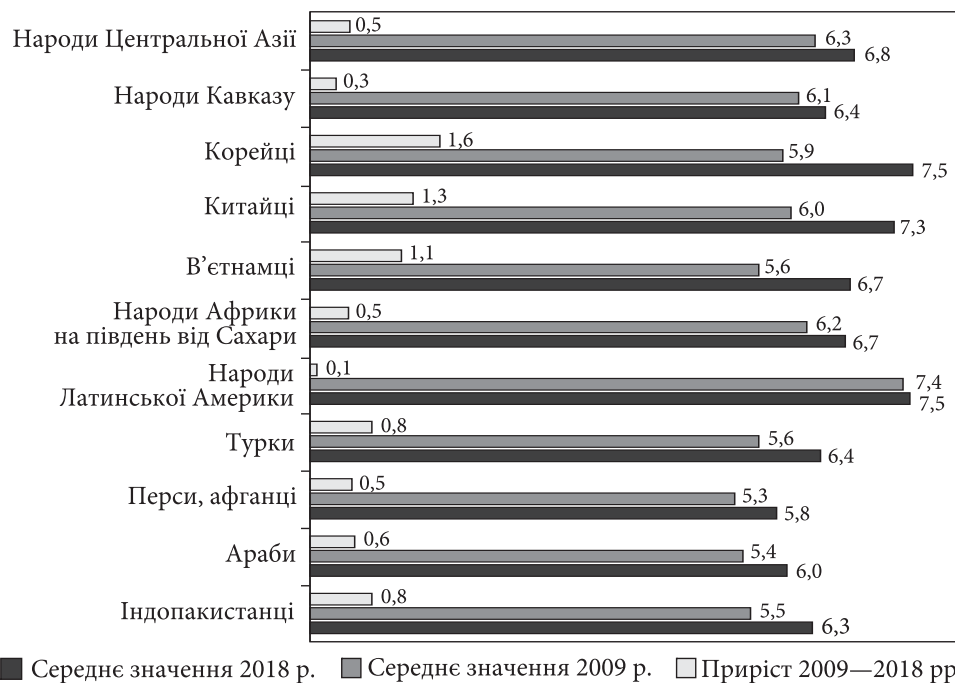

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів щодо їхнього ставлення до іноземців, 2009 та 2018 рр.

Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2009 та 2018 рр.

Таблиця 1. Розподіл відповідей чоловіків та жінок щодо їхнього ставлення до іноземців, 2009 та 2018 рр. (у дужках — зміна середньої оцінки)

Народи / Групи народів	Оцінка чоловіків		Оцінка жінок	
	2018	2009	2018	2009
Індопакистанці	6,6 (+1,5)	5,1	6,1 (+0,4)	5,7
Араби	6,1 (+1,2)	4,9	5,9 (+0,3)	5,6
Перси, афганці	5,9 (+1,1)	4,8	5,8 (+0,3)	5,5
Турки	6,5 (+1,5)	5,0	6,3 (+0,4)	5,9
Народи Латинської Америки	7,7 (+0,7)	7,0	7,4 (–0,2)	7,6
Народи Африки на південь від Сахари	6,8 (+0,5)	6,3	6,6 (+0,4)	6,2
В'єтнамці	7,0 (+1,8)	5,2	6,6 (+0,9)	5,7
Китайці	7,3 (+1,6)	5,7	7,3 (+1,1)	6,2
Корейці	7,5 (+1,8)	5,7	7,5 (+1,5)	6,0
Народи Кавказу	6,2 (+0,7)	5,5	6,5 (+0,2)	6,3
Народи Центральної Азії	6,6 (+0,8)	5,8	6,9 (+0,3)	6,6

Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2009 та 2018 рр.

2) гендерні відмінності у ставленні до іноземців зменшилися: у 2009 р. чоловіки, в основному, ставились до іноземців набагато гірше, ніж жінки, у 2018 р. — приблизно однаково;

3) найбільше прихильність студенток зросла до корейців, китайців та в'єтнамців (від 0,9 бальних пункти (б. п.)), аналогічно студентів — від 1,6 б. п. Ставлення до народів Латинської Америки за відповідями жінок дещо погіршилось;

4) загальний середній бал для досліджуваних народів зріс із 5,9 балів у 2009 р. до 6,7 балів у 2018 р. Серед жінок даний показник зріс на 0,5 б. п., а серед чоловіків — на 1,3 б. п.

Відповідно до результатів опитування 2018 р., київські студенти мали найбільші симпатії до народів Латинської Америки і корейців — кожен по 7,5 балів, а також китайців — 7,3 (рис. 1). У 2009 р. симпатії розподілилися таким чином: до народів Латинської Америки (7,4 бала), народів Центральної Азії (6,3) та народів Африки на південь від Сахари (6,2).

Для уточнення дещо спрощеної оцінки інтолерантності київських студентів по відношенню до досліджуваних народів за допомогою середнього бала, автором запропоновано *індекс інтолерантності*, що також базується на оцінках респондентів за десятибальною шкалою. Формула⁴ для розрахунку індексу інтолерантності є такою:

$$I = \frac{R_{(-)} + 0,5 \times R_{(0)}}{R_{(-)} + R_{(0)} + R_{(+)}} \quad (1)$$

де: I — індекс інтолерантності, що відображає міру інтолерантного ставлення респондентів до певного народу/ів; $R_{(-)}$ — кількість респондентів, які оцінили своє сприйняття певного народу/ів як негативне (від 1 до 4 балів); $R_{(0)}$ — кількість респондентів, які оцінили своє сприйняття певного народу/ів як нейтральне (5—6 балів); $R_{(+)}$ — кількість респондентів, які оцінили своє сприйняття певного народу/ів як позитивне (7—10).

Для інтерпретації отриманих результатів після розрахунку індексу інтолерантності пропонуємо таку шкалу міри інтолерантності за значенням індексу інтолерантності: 1) низька інтолерантність, $I = [0; 0,33]$; 2) середня інтолерантність, $I = (0,33; 0,67]$; 3) висока інтолерантність, $I = (0,67; 1,00]$.

За результатами розрахунку індексу інтолерантності для різних народів було отримано повнішу картину щодо ставлення (толерантне / інтолерантне) столичного студентства до досліджуваних народів (рис. 2), що є потенційними іммігрантами в нашу країну. Найвищий ступінь інтолерантності

⁴ Коефіцієнт 0,5 у чисельнику правої сторони формули вказує на те, що респонденти, які оцінювали досліджувані народи у 5—6 балів, ймовірно вагалися із наданням оцінки негативного або позитивного характеру. Цей коефіцієнт відображає ймовірність латентної інтолерантності / толерантності у співвідношенні 50/50.

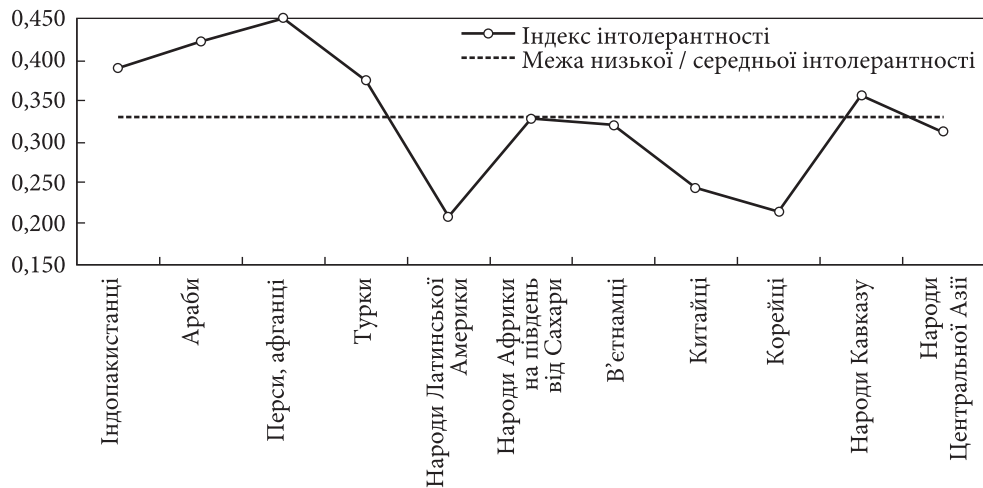

Рис. 2. Значення індексу інтолерантності українських студентів у ставленні до різних народів

Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2018 р.

серед опитаних викликають перси, афганці та араби, що вочевидь пов'язано із відмінною від українців релігійною приналежністю (переважно мусульманство) та нав'язаним ЗМІ кліше «мусульманство — релігія терористів».

Можна виділити три групи народів за індексом інтолерантності.

Середньою інтолерантністю характеризується ставлення київських студентів до персів, афганців, арабів, індонезійців, турків і народів Кавказу.

Буферною (розмитою) інтолерантністю можна назвати ставлення до народів Африки на південь від Сахари, в'єтнамців і народів Центральної Азії.

Низькою інтолерантністю визначається ставлення з боку столичних студентів до китайців, корейців і народів Латинської Америки.

Значення індексу інтолерантності певною мірою залежить від статі респондента. Жінки є більш інтолерантними, ніж чоловіки. Однак чоловіки мають вищий індекс інтолерантності по відношенню до китайців та корейців, народів Кавказу та народів Центральної Азії (рис. 3). Щодо відмінностей за типом місцевості, з якої походить респондент, то серед містян фіксуються вищі значення індексу інтолерантності, ніж у вихідців із селищ міського типу чи сільської місцевості, вірус етнофобії відчутніший у мегаполісах, ніж серед жителів інших типів поселень [2].

Оцінка ксенофобії. Для підвищення рівня обізнаності про ставлення київського студентства до іноземців запропоновано оцінити досліджувані народи за шкалою Богардуса, що застосовується для визначення соціальної дистанції, на яку респондент готовий допустити представників певних етнічних груп. У поєднанні із індексом інтолерантності цей показник

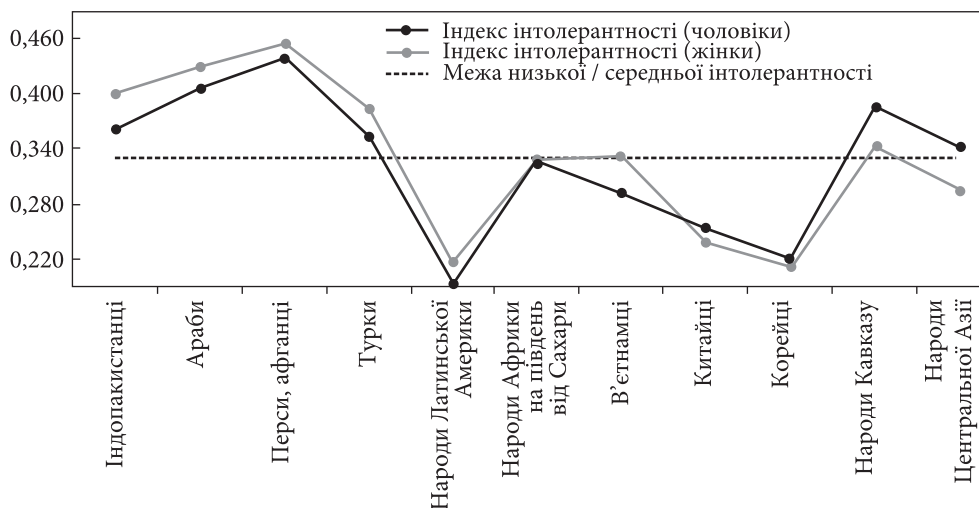

Рис. 3. Значення індексу інтолерантності у ставленні до різних народів залежно від статі респондентів

Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2018 р.

надав можливість сформувати більш комплексну оцінку ставлення київських студентів до іноземців. Шкала Богардуса в дослідженні 2018 р. мала такий вигляд: чи згодні Ви (*респондент*) допустити представників кожного з перелічених народів як: членів Вашої родини — 1 бал; близьких друзів — 2; сусідів — 3; колег по роботі — 4; мешканців України — 5; відвідувачів України — 6; взагалі не пускав би в Україну — 7 балів.

За отриманими під час опитування даними було розраховано індекс ксенофобії як середньої соціальної / національної дистанції до представників певного народу за семибальною шкалою.

Відповідно до інтерпретації показників шкали Богардуса (модифіковано за Кобзін Д.О. (D.O. Kobzin) та ін. [7]):

- респонденти готові вступати з представниками певного народу/ів у родинні або близькі дружні стосунки (менше 2,5 балів) — це свідчить про *(інтер)національну ідентичність*;
- 2,5—4 бали означають певний ступінь *відкритості* до безпосередніх контактів (сімейних, дружніх, сусідських, виробничих) із певним народом/ами;
- *про національну відокремленість* можна говорити, якщо представники даного народу/ів сприймаються як можливі мешканці України, але без близьких контактів (4—5 балів);
- *про національну ізоляваність* — якщо респонденти згодні допустити представників даного народу/ів лише як можливих відвідувачів України;
- результат понад 6 балів, тобто небажання взагалі допускати у свою країну представників будь-якої національності, є свідченням *відкритої ксенофобії*.

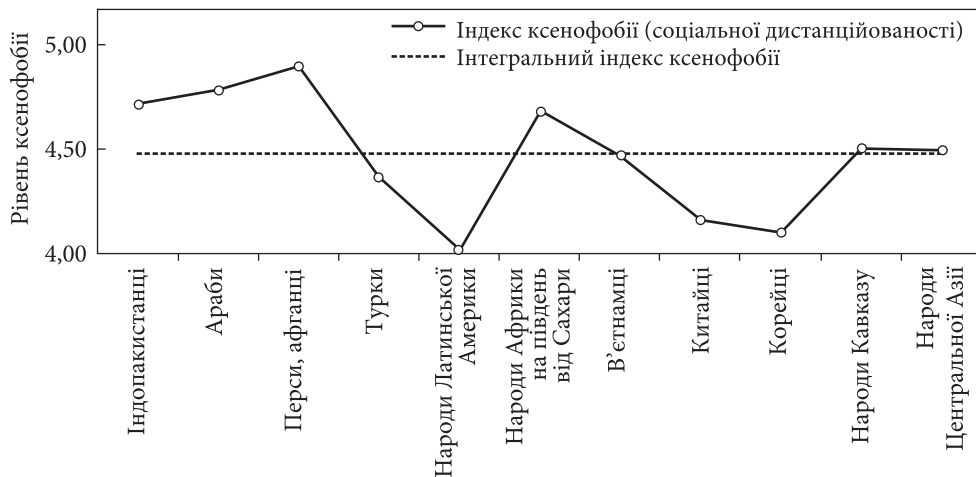

Рис. 4. Значення індексу ксенофобії у ставленні до різних народів
Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2018 р.

За результатами обрахунку індексу ксенофобії на основі даних опитування студентів 2018 р. досліджувані народи можна об'єднати у три групи (рис. 4):

- група народів із дуже низькою національною відокремленістю, наближеною до «відкритості» (народи Латинської Америки, китайці та корейці);
- група народів із середньовираженою національною відокремленістю (в'єтнамці, народи Центральної Азії, турки, народи Кавказу);
- група народів із сильно вираженою національною відокремленістю (народи Африки на південь від Сахари, перси, афганці, араби та індопакистанці).

Також варто зазначити, що інтегральний індекс ксенофобії, тобто середнє значення індексів ксенофобії для 11 етнічних груп, серед київських студентів виявився на 0,27 б. п. вищим (4,47 балів), ніж загалом в Україні (за результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) для усього населення віком старше 18 років у 2018 р. [9]).

Жінкам властивий вищий ступінь ксенофобії, ніж чоловікам (рис. 5), однак за даними КМІС стать практично не впливає на рівень ксенофобії. Серед опитаних, що походять із міст, фіксуються нижчі значення індексу ксенофобії, ніж у респондентів, що раніше проживали у селищі міського типу чи сільській місцевості, що збігається з результатами КМІС [9].

Важливим чинником впливу на рівень ксенофобії столичних студентів є частота спілкування з іноземцями (рис. 6). Так, респонденти, які спілкуються з іноземцями щодня, демонстрували певний ступінь відкритості до безпосередніх сімейних, дружніх, сусідських, виробничих контактів із представниками інших народів — «відкритість». Респонденти, які спілкуються з іноземцями раз на тиждень або раз на місяць, сприймають пред-

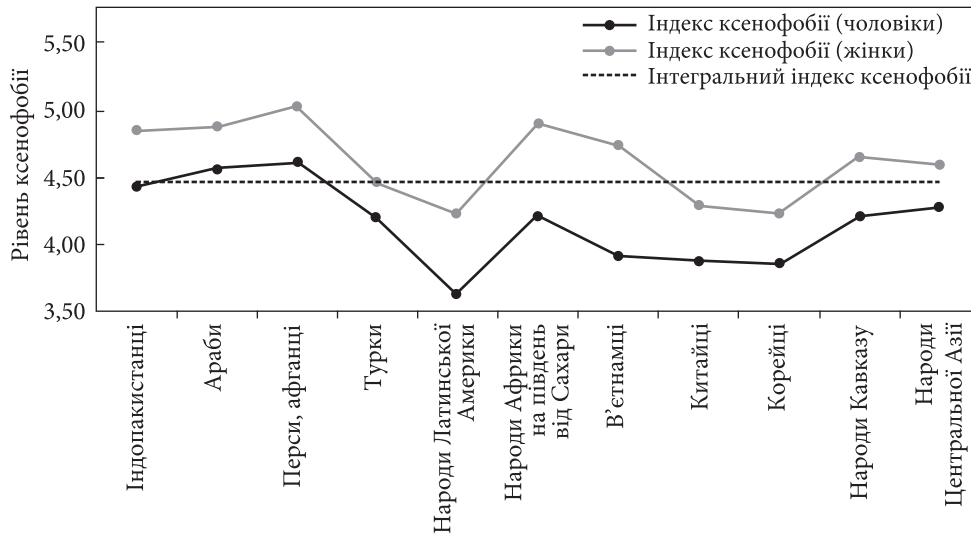

Рис. 5. Значення індексу ксенофобії залежно від статі респондентів
Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2018 р.

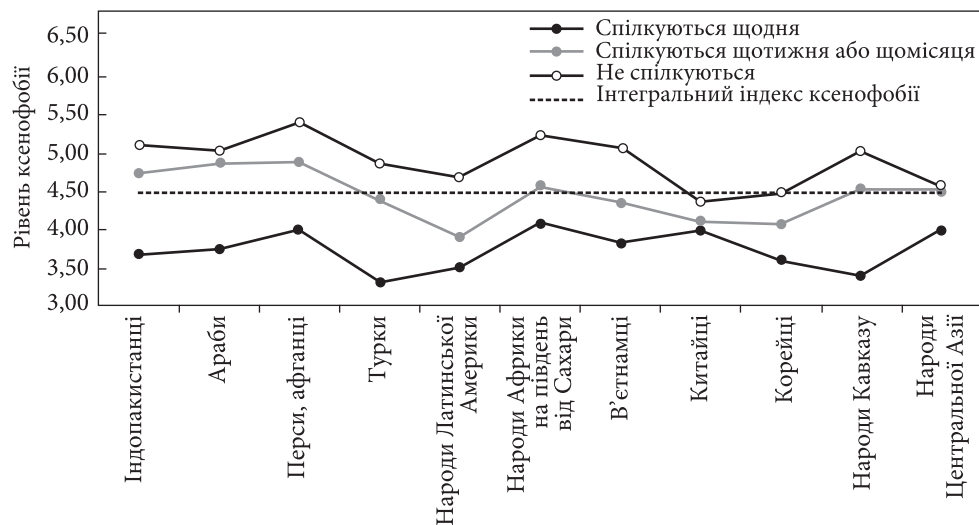

Рис. 6. Значення індексу ксенофобії залежно від частоти спілкування респондентів з іноземцями
Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2018 р.

ставників інших народів як потенційних мешканців України, але без близьких контактів — *національна відокремленість*. Респонденти, які не спілкуються з іноземцями, схильні сприймати представників інших народів лише як можливих відвідувачів України, — *національна ізолюваність*.

**Таблиця 2. Національна дистанційованість
дорослого населення України за даними різних опитувань**

Дистанційованість від	1	2	3
	доросле населення України		студенти у м. Київ
Американців	4,8	4,51	...
Народів Латинської Америки	...	...	4,02
Канадців	...	4,36	...
Арабів	5,7	5,53	4,78
Персів, афганців	...	...	4,90
Індопакистанців	...	...	4,72
Африканців	...	5,44	...
Народів Африки на південь від Сахари	...	...	4,68
Білорусів	4,0	3,33	...
Грузинів	4,6	...	...
Чеченців	6,2	...	...
Народів Кавказу	...	...	4,51
Євреїв	4,7	4,44	...
Китайців	...	5,29	4,16
Корейців	...	...	4,10
В'єтнамців	...	...	4,47
Кримських татар	4,5	4,35	...
Народів Центральної Азії	...	...	4,50
Молдаван	4,9	...	...
Німців	4,6	4,47	...
Поляків	4,4	4,12	...
Росіян	4,6	3,84	...
Румунів	5,1	4,84	...
Турків	5,3	...	4,37
Угорців	4,9	...	...
Українців	2,3	...	...
Україномовних українців	...	2,18	...
Російськомовних українців	...	2,77	...
Українців, які мешкають в інших країнах	2,9	...	...
Ромів	5,9	5,66	...
Французів	...	4,69	...

Примітка: 1 — опитування Інституту соціології НАН України, 2016; 2 — Київського міжнародного інституту соціології, 2018; 3 — Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2018.

Джерело: [9, 10], опитування студентів київських ЗВО 2018 р.

Згідно з даними моніторингу українського суспільства щодо національної дистанційованості [9, 10], з віком рівень ксенофобії зростає. Це доводять і результати опитування київських студентів (табл. 2), відповідно до яких дистанційованість молоді від китайців, арабів та турків на понад 0,75 б. п. нижча за дистанційованість від цих народів серед дорослого населення України загалом (4,16 бала проти 5,29; 4,78 — проти 5,7; 4,37 — проти 5,53 відповідно) [9, 10].

Як видно з табл. 2, ставлення столичного студентства до народів Кавказу (4,51) та народів Африки на південь від Сахари (4,68) значно краще, ніж ставлення дорослого населення країни до грузинів (4,6), чеченців (6,2) та африканців (5,44).

Таким чином, ставлення до іммігрантів в Україні, від якого великою мірою залежить міграційна привабливість країни, є досить строкатим та неоднозначним, залежить від віку, статі та місцевості проживання (походження) громадян.

Щоб отримати комплексний профіль ставлення київських студентів-українців до потенційних іммігрантів (вихідців із країн, що розвиваються) було зіставлено групування народів за індексом інтолерантності та групування народів за індексом ксенофобії, що розраховані за даними опитування 2018 р. (табл. 3), та ідентифіковано п'ять кластерів народів за особливостями їх сприйняття студентською молоддю.

Кластер 1 об'єднує народи, до яких більшість опитаних мають толерантне ставлення і розцінюють їхніх представників як таких, які мають

Таблиця 3. Комплексний профіль ставлення київських студентів до потенційних іммігрантів (за результатами опитування 2018 р.)

Групування за індексом інтолерантності	Групування за індексом ксенофобії		
	Наближено до відкритості: дуже низька національна відокремленість	Середньовиражена національна відокремленість	Сильно виражена національна відокремленість
Низька інтолерантність	Народи Латинської Америки, китайці, корейці		
Буферна / розмита інтолерантність		В'єтнамці, народи Центральної Азії	Народи Африки на південь від Сахари
Середня інтолерантність		Турки, народи Кавказу	Перси, афганці, араби, індопакистанці

Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2018 р.

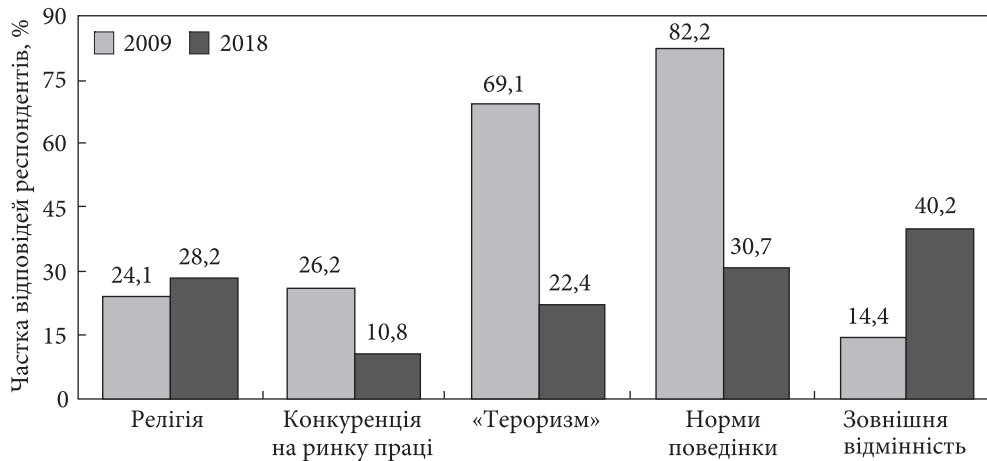

Рис. 7. Основні фактори (причини), що впливають на неприязне ставлення респондентів до досліджуваних груп іноземців (можна було обрати кілька варіантів відповіді)
Джерело: опитування студентів київських ЗВО у 2009 та 2018 рр.

можливість стати членами родини, близькими друзями, сусідами чи колегами (народи Латинської Америки, китайці та корейці).

Кластер 2 складається з народів, до яких київські студенти ставляться досить толерантно і сприймають їхніх представників як потенційних мешканців України (в'єтнамці та народи Центральної Азії).

Кластер 3 охоплює народи, щодо яких, попри переважно толерантне ставлення, поширеною є національна відокремленість. Вони сприймаються лише як можливі мешканці України, але без близьких контактів (народи Африки на південь від Сахари).

До *кластеру 4* належать народи, щодо яких серед опитаних панує середня інтолерантність та середньовиражена національна відокремленість – представників цих народів сприймають переважно як потенційних мешканців України (турки та народи Кавказу).

У *кластері 5* — народи, які мають яскраво виражену національну відокремленість і посередньо толерантне ставлення серед столичних студентів, вони сприймаються лише як можливі мешканці України, але без близьких контактів (перси, афганці, араби та індопакистанці).

З-поміж основних причин неприязного ставлення київських студентів до іноземців (рис. 7) найсильнішими є такі: несприйняття на фізичному рівні (не подобається зовнішність, манера спілкування тощо); недотримання усталених в українському суспільстві норм поведінки; релігійний фактор. Найслабкіший фактор, що впливає на неприязне ставлення до іноземців — конкуренція на ринку праці.

Порівнюючи вищезгадані фактори з факторами неприязні, що вказували київські студенти у 2009 р., можна помітити, що у групі найсильніших

факторів 2009 р. зафіксовано два: недотримання усталених в українському суспільстві норм поведінки (що залишається сильним і понині); страх тероризму — відгомін реакцій на терористичні акти 11 вересня 2001 року, що на сьогоднішній день дещо вщух. А серед найслабших у 2009 р. виділялись фактор несприйняття на фізичному рівні (зовнішні відмінності) та релігійний фактор, які у 2018 р. стали одними із найсильніших. Посилення несприйняття антропологічних рис і віросповідань іноземців є безумовно тривожними знаками для київського студентства, оскільки це граничить із расизмом та релігійною нетерпимістю, що раніше не було притаманним українським студентам. Таким чином, у період 2009—2018 рр. відбулася часткова поляризаційна реверсія (коли найслабкіші у 2009 р. фактори стали одними із найсильніших у 2018 р.), що є наслідком імміграційної кризи в Європі 2015—2016 років та її висвітленням у ЗМІ, соціально-економічної і військово-політичної кризи в Україні та ряду інших чинників. За досліджуваного періоду відбулось формування негативних стереотипів серед столичного студентства, що дуже непокоїть, оскільки ці стереотипи поширені в освіченій частині нашого суспільства, і є небезпечними, а тому потребують протидії шляхом просвітницької роботи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Становище іммігрантів в українському суспільстві залежить від ставлення українців до іноземців. Матеріали досліджень 2005, 2009 та 2018 рр. показали, що ставлення київського студентства до чужонаціонального населення з кожним роком стає все толерантнішим, хоча спектр виміру цієї толерантності доволі широкий і залежить від зовнішніх відмінностей іноземців, їхніх норм поведінки, релігійної приналежності, а також багатьох упереджень і фейкових уявлень про культуру і традиції народів із країн, що розвиваються.

Порівняння даних трьох опитувань засвідчує зменшення конфліктності, покращення міжетнічної комунікативності, зростання дружності у міжнаціональних відносинах. Однак досить високою є частка респондентів, які у ставленні до іноземців не визначилися, тобто стосунки столичного студентства та іммігрантів перебувають на стадії формування. Рушієм відходу від стереотипів є студентство, яке частіше спілкується з іноземцями, тому ставиться до них доволі толерантно і готове бачити їх в українських ЗВО.

Покращення ставлення київських студентів до іноземців можливе за рахунок покращення обізнаності студентства щодо культури, традицій, побуту та історії інших національностей. Для цього в столичних ЗВО необхідно організовувати різні культурні, зокрема гастрономічні заходи, освітні курси та інше, де б студенти знайомилися з культурною спадщиною інших народів та могли поспілкуватися. Адже, як вказують наведені результати опитування 2018 р., фактор частоти спілкування з іноземцями є одним із найсильніших у формуванні дружніх міжетнічних стосунків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джавахишвили Н. Этнорелигиозные стереотипы грузинских студентов // Социологические исследования. — 2005. — № 3. — С. 107—112.
2. Мукомель В.И. Грани интолерантности (мигрантофобии, этнофобии) // Социологические исследования. — 2005. — № 2. — С. 56—66.
3. Панина Н. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2005. — № 4. — С. 26—45.
4. Панина Н.В., Головаха Е.И. Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании // Социологический журнал. — 2006. — № 3—4. — С. 102—126.
5. Блинова О.Є. Психологічні умови толерантності студентів у міжетнічній взаємодії // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: зб. наук. праць. — 2009. — № 26 (50). — Ч. 1. — С. 166—170. — (Серія № 12: Психологічні науки).
6. Мотунова І.Г. Міжетнічні відносини в українських університетах: готовність до іншого // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. — 2014. — № 15, Вип. 281. — С. 533—544.
7. Кобзін Д.О., Шейко Р.В., Мартиненко О.А., Белоусов Ю.Л. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження. — Харків, 2008. — 43 с.
8. Погода Т.А. Міжетнічні відносини у студентському середовищі // Демографія та соціальна економіка. — 2010. — № 2 (14). — С. 94—103. — <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.094>
9. Міжетнічні упередження в Україні, 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=793&page=1&fbclid=IwAR1VsZis6HWjZNVztd2ivyOqNiUULLmTn4BbgPUt90uUvrIlkXcCBFlfU8> (дата звернення: 13.08.2019).
10. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992—2016 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf> (дата звернення: 13.08.2019).

REFERENCES

1. Dzhavahishvili, N. (2005). Ethnoreligious stereotypes of Georgian students. *Sociological Studies*, 3, 107-112 [in Russian].
2. Mukomel, V.I. (2005). Facets of intolerance (migrantphobias, ethnophobias). *Sociological Studies*, 2, 56-66 [in Russian].
3. Panina, N. (2005). Factors of national identity, tolerance, xenophobia and anti-Semitism in modern Ukraine. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 26-45 [in Russian].
4. Panina, N.V., & Golovaha, E.I. (2006). National tolerance and identity in Ukraine: The use of social distance scale in social monitoring research. *Sociological Journal*, 3-4, 102-126 [in Russian].
5. Blynova, O.Ye. (2009). Psychological conditions of students' tolerance in interethnic interaction. *Dragomanov NPU Scientific Journal (Series No. 12: Psychological Sciences)*, Vol. 26 (50), 1, 166-170 [in Ukrainian].
6. Motunova, I.H. (2014). Interethnic Relations in Ukrainian Universities: Readiness for Another. *Contemporary social problems in measuring the sociology of management*, Vol. 15, 281, 533-544 [in Ukrainian].
7. Kobzin, D.O., Sheiko, R.V., Martynenko, O.A., Belousov, Yu.L. (2008). *Xenophobia in the context of the poly-ethnicity of Ukrainian society. Results of sociological research*. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Pogoda, T.A. (2010). Interethnic Relations in the Student Environment. *Demography and social economy*, 2(14), 94-103. - <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.094> [in Ukrainian].
9. *Ethnic prejudice in Ukraine, 2018*. (2018). Retrieved from <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=793&page=1&fbclid=IwAR1VsZis6HWjZNVzztd2ivyOqNiUULLmTn4BbgPUt90uUvrIlkXcCBFlfU8> [in Ukrainian].
10. *Results of national annual monitoring surveys 1992-2016* (2016). Retrieved from <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.05.2019

O.K. Havryliuk, PhD student

Taras Shevchenko National University in Kyiv, Faculty of Geography

03127, Kyiv, Hlushkova Avenue, 2a

E-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com

ORCID 0000-0002-7567-0282

TOLERANCE AND XENOPHOBIA IN INTERETHNIC RELATIONS OF KYIV STUDENTS

The article analyses the data of several sociological surveys of Ukrainian students in Kyiv in 2005, 2009 and 2018 (with the main focus on the analysis of the data of the last survey), which were conducted by the staff of the department for migration studies (Institute for Demography and Social Studies, Kyiv). The key goals of the paper are to identify the features of interethnic relations at institutions of higher education in Kyiv; to determine the attitude of Ukrainian students in Kyiv to foreigners; to assess the character of changes in the attitude of Ukrainian students in Kyiv to foreigners for the last decade. Novelty of research: in the article, the intolerance index was calculated by the author's method and performed a comparative analysis of the results of several waves of Kyiv student surveys. Comparison of the results of the survey in 2018 with previous polls indicated an improvement in the attitude of students at institutions of higher education of the capital towards foreigners - reducing conflict, increasing the level and frequency of communication between foreigners and students, increasing friendship in interethnic relations and so on. Also, after the intolerance index and xenophobia index were calculated, it was found out the main factors influencing the attitude of Ukrainian students to foreigners, such as the respondent's gender, the experience and frequency of respondents' communication with foreigners, the respondent's place of residence before admission to the institution of higher education. As a result of building a complex profile of the attitude of Kyiv students to foreigners, it was identified 5 clusters of nations by the character of the perception of different ethnic groups. It has been established that despite the general improvement in the attitude of Ukrainian students in Kyiv to foreigners for the past decade, negative xenostereotypes have formed in the student environment that border on racism and religious intolerance, which is alarming and requires immediate opposition through educational work. It has been found out that the possibility of integrating foreigners into Ukrainian society is influenced by the socio-economic and geopolitical situation in Ukraine, the immigration crisis in Europe, domestic and foreign media content.

Keywords: Kyiv students, foreigners, (in)tolerance, Bogardus social distance scale, xenophobia, interethnic relations.